

Evropa a dějiny [1990]

V téže době, kdy se v osvobozující se části Evropy ujalo heslo „zpět do Evropy“, bylo možno číst a slyšet jiné, vlastně dosti podobné heslo, totiž „návrat do dějin“. V obou výrazech lze zaslechnout především jakousi nostalgickou notu: byly doby, kdy jsme samozřejmě náleželi k Evropě, a chceme k Evropě náležet zase. A byly doby, kdy se dějiny děly i u nás, a my dnes chceme, aby se tu zase odehrávalo něco dějinného, dějinně významného. Je v tom nota i jakési sebelítosti: o svou dějinnost, o svou příslušnost k Evropě jsme byli násilně připraveni. Ztratili jsme čtyřicet, padesát (někteří na Východě dokonce sedmdesát) let. V obou heslech je však mnohem víc. Jsem v pokušení říci, že jde o něco velmi podobného mýtům, které vždycky byly mnohovýznamné, nebo dokonce – jak říkal Patočka – „smyslem nevyčerpatelné“. Starý mýtus mluvil o únosu Evropy na Krétu; nový mýtus místo o cestě na býku mluví o čemsi, co připomíná spíše vyloučení z dopravy. Ta část Evropy, od níž jsme byli odtrženi, nám „ujela“, protože zřejmě „zůstala v dějinách“ jako ve vlaku. Velkým problémem ovšem zůstává, jak je možno nasednout do vlaku, který už je padesát let pryč.

Je tu ještě jiná potíž. Mýtus „návratu do dějin“ je cosi vnitřně velmi rozporného. Mýtus je nedějinný a nepočítá s dějinami; žít v dějinách znamená pravý opak života v mýtu. Do dějin se nemůže vstoupit žádným rituálem; do dějin se vůbec nevstupuje, dějiny se dělají, tvoří. Přesněji: dějiny jsou jen tam, kde žijí dějnotvorné bytosti, dějinné subjekty. Jak se stává člověk (nebo skupina lidí, kmen, národ atd.) dějinným subjektem? Jistě nikoliv tak, že vědomě nebo nevědomky vstoupí do dějin. Přesně naopak: dějiny začínají tam, kde nějaký subjekt, resp. nějaké subjekty začnou jednat dějinně. Mýtus ovšem zná návraty, ale pouze návraty k témuž. Vrátit se do dějin je však právě tak nemožné jako dvakrát vstoupit do téže řeky. Naproti tomu „vstoupit“ do dějin lze i nedějinně, tj. nedějnotvorně. Tak vstupují do dějin přírodní úkazy a katastrofy, ovšem jen díky tomu, že tu dějiny nějaké už jsou, tj. že tu jsou dějinné a dějnotvorné subjekty, které na ony nedějinné jevy a katastrofy nějak reagují, a tak je vlastně do dějin vtahují a integrují. Dějinám, tj. dějinným subjektům je možno se vnutit, přimět je, aby na něco nedějinného dějinně reagovali; na dějinách je možno také jen parazitovat, např. využívat dějin k nedějinnému způsobu života. Ale v dějinách nelze pobývat, pokud nejsme dějinnými subjekty, tedy dějnotvornými bytostmi. Do dějin se tedy vůbec nelze „vracet“; nedějinný subjekt se do dějin dostává pouze díky reakcím subjektů dějinných a dějinný subjekt se nikam nemusí vracet, protože je spolutvůrcem dějin.

Mohli bychom se zeptat, jak vlastně sama Evropa vstoupila do dějin. Kdysi dávno označoval tento název střední Řecko, později celé vlastní

Řecko a někdy od poloviny tisíciletí př. Kr. další pevninu bez přesného vymezení (zvláště ve směru západním a severním); za dělicí linii směrem na východ byl obvykle pokládán Don. To je vymezení geografické, pro nás nyní nezajímavé, protože ve smyslu zeměpisném jsme nikdy součástí Evropy být nepřestali. Je-li řeč o „návratu do Evropy“, má to rozhodně jiný význam než geografický. Nicméně samo zeměpisné chápání Evropy nějak vznikalo a má tedy své „dějiny“. Ale můžeme tu právem hovořit již o skutečných dějinách? Co to jsou vlastně dějiny a v čem spočívá jejich dějinnost? Od okamžiku velkého třesku se stále něco dělo; ale dění ještě neznamená dějiny, tj. dění dějinné. Opravdové dějiny začínají ve srovnání se světovým děním vlastně teprve velmi nedávno. Dějiny však nejenže nejsou pouhým pokračováním přírodního dění na vyšší, lidské úrovni, ale nejsou ani prostým pokračováním života předdějinných lidí. V čem vlastně spočívá rozdíl mezi životem a myšlením lidí předdějinných a dějinných? Běžná dělítka nepostačují, protože jsou jen praktická, ale nejsou myšlenkově, filosoficky nosná. Vycházím z toho, že dějinnost, dějinné bytí je vynález a že tento vynález je úzce, přímo bytostně spjat s novým vztahem člověka k budoucnosti. Vznik dějin není proto otázkou pro historiky a pro historii, ale pro filosofy a filosofickou antropologii.

Zůstaňme však pro tuto chvíli u Evropy. Tázali jsme se, jak Evropa vstoupila do dějin. Pochopitelně nikoliv jako dějinný subjekt, ale také ne jako parazit ani jako katastrofa (i když se Evropané mnohokrát ve své historii jako parazité chovali a i když to jsou dodnes Evropané, kdo musí být označeni za ty, co odpovídají za několik druhů katastrof, jimiž je dnes ohrožován nejen svět lidí, ale celá biosféra). Dějinným fenoménem se Evropa stala zároveň díky křesťanství a zároveň navzdory křesťanství. Avšak ani samo křesťanství není v pravém slova smyslu žádným dějinným subjektem, jímž mohou být jen jednotliví křesťané. Musíme se tedy tázat, jak se mohli křesťané stát dějinnými subjekty a tak založit dějinnost Evropy. Odpověď na tuto otázku vyžaduje, abychom opustili Evropu v geografickém smyslu a našli kolébku dějinného myšlení a jednání v Přední Asii, totiž ve starém Izraeli. Tam totiž došlo k epochálnímu vynálezu, který znamenal zcela novou životní orientaci, naprosto nový životní styl. Předdějinný člověk byl celým svým životem i smýšlením plně zaměřen do minulosti, přesněji do praminulosti: tam totiž měl před sebou pravzory, které musel napodobit, resp. s nimiž se musel ztotožnit, identifikovat, neměl-li propadnout nicotě, která jej ohrožovala z budoucnosti. Nenapodobovat archetypy znamenalo propadnout chaosu a zmaru. Mytický člověk paradoxně zachraňoval sám sebe tím, že se ve své jedinečnosti opouštěl a ztotožňoval se s archetypem, čímž se stával „stereotypem“; místo aby našel cestu k sobě, sám sebe ztrácel.

Pochopitelně se i v této archaické době leccos dělo; ale nebyly to dějiny. Když se někdo odvážil nového kroku, který nebyl jen napodobením

pravzoru, stal se hrdinou a byl zbožštěn a jako nový pravzor byl opět napodobován. Pro celý životní rozvrh a životaběh však bylo rozhodující, že všechno dění směřovalo k tomu, co tu už bylo, co bylo před lidmi jako dané, hotové, již nastalé, a proto skutečné. Řecká opozice proti mýtu byla jen částečná, polovičatá. Protikladem mýtu byl logos; proti dějům byla zdůrazněna substance, proti vyprávění bylo postaveno pojmové vymezení. Mýtus byl racionalizován, ale jeho orientace na praminulé návratné děje se stala orientací na věčně jsoucí a neměnný základ všeho; z archetypů se staly principy, archai. Také v řecké tradici najdeme náběhy k jinému zaměření, ale jsou mnohoznačné a přístupné různým interpretacím. Chránová výzva „poznej sebe sama“ nebo filosofický výrok „hledal jsem sebe sama“ nás sice mocně oslovuje, ale zůstává otázkou, zda právem. Nevkládáme tam něco, co tam nebylo?

Začátek opravdových dějin se mohl prolomit do světa nedějinných dějů pouze za jednoho základního předpokladu, totiž že se člověk obrátil k minulosti zády a tváří se obrátil k přicházející budoucnosti, ale ne už s úzkostí a děsem, nýbrž v důvěře a s nadějným očekáváním. Dějiny mohly začít teprve tam, kde z nich už člověk neutíkal k tomu, co trvá nebo co se stále stejně vrací, ale začal je sám utvářet a strukturovat tím, jak se sám aktivně vložil doprostřed napětí mezi tím, co už je a co bylo, a mezi tím, co ještě není a co teprve přichází. Zatímco archaický člověk měl „před“ sebou praminulost (danou) a budoucnost jako hrozivou propast „za“ sebou, nyní se vše obrátilo o 180 stupňů. Evropský a evropsky poznamenaný člověk má „před“ sebou naopak budoucnost, zatímco minulost nechává za zády. Tato nová orientace čelem k budoucnosti však není evropského původu; je provázena skvělým vynálezem antiarchetypů, díky kterému byla zlomena moc archetypů. Nápodoba archetypu vyžaduje ztotožnění s ním; naproti tomu napodobit antiarchetyp znamená odlišit se, udělat něco nového, nebývalého. Pro Abrama (ještě před změnou jména) bylo tím „pravým“, tedy „spravedlivým“, když opustil svůj dům, své město, zemi, v níž bydlel, a vydal se neznámo kam. Také Mojžíš vyvedl lid ze známého prostředí a vedl jej, aniž předem věděl kam. Abram se stal Abrahamem, tedy sám sebou, teprve poté, když se vydal do neznáma, tedy do budoucnosti, posílen jen zaslíbením.

Dějiny se mohou ustavit a udržovat jen tam, kde se dějí nové věci, nebývalé události. Ale nové může být čímsi opravdu novým jen za toho předpokladu, že se nějak vyrovnává se starým, že navazuje na staré. Nové, které na nic nenavazuje, začíná od počátku, a tedy stejně jako kdysi a jako vždycky na počátku. Navazovat na minulé neznamena v něm pokračovat ani se k němu vracet, ale něco z minulého vybrat a učinit je součástí a stavebním kamenem přítomnosti. Evropská civilizace se odlišila ode všech ostatních tím, že ve vztahu k minulosti nezůstávala jen u paměti a připamatovávání, že se nespokojila s kronikářským zaznamenáváním

chodu událostí, ale usilovala o pochopení smyslu dějinných událostí v širokém časovém kontextu. Evropský člověk se díky zprostředkujícímu působení křesťanství začal ve vztahu k dějům chovat jako k dějinám. Jen tak mohla Evropa „vstoupit“ do dějin; nebyly tu dějiny jako něco předem daného, ale Evropané se stali dějinnými subjekty tím, že se začali ve vztahu k dějům chovat dějinně, tj. že začali dějinně jednat.

Dějiny nejsou proto ničím samozřejmým a nijak samozřejmě nepokračují, když už jsou jednou tady. „Vrátit se“ do dějin a nespolupracovat na jejich pokračování lze jen tak, že na jejich pokračování pracuje někdo jiný (jiní lidé) a my že potom na dějinách jen parazitujeme. Osvobozující se národy střední a východní Evropy se především nesmějí orientovat na pouhé napodobování Západu; tím by naopak z dějin a také z Evropy jen ještě víc vypadly. Nemohou se také vracet do minulé Evropy, protože ta už není, neboť pominula. Obracet se zpět znamená stát se „solným sloupem“, tedy čímsi nedějinným, a dokonce neživým. Na minulost lze navazovat, ale pouze formou aktivního výběru za účelem účasti na tvorbě (spolutvorbě) dějin, ať už ve větším nebo menším rozsahu. Pokud se nedávno objevily úvahy o možnosti konce dějin v souvislosti s posledním vývojem nejen evropským, je na jedné straně třeba připustit, že obecně vzato taková možnost existuje (a vždy existovala a bude existovat), ale zároveň je nutno mít na paměti, že války ani neválečné zápasy a konflikty nejsou samy o sobě žádnou dějnotvornou silou, nýbrž jedině reakce dějnotvorných subjektů na ně. A to ještě nikoliv jakákoli reakce, nýbrž jen reakce dějnotvorná. Konzumní člověk ovšem vskutku na tvorbě a trvání dějin nespolupracuje. Perspektiva konzumní společnosti je tedy v rozporu s programem „návratu do dějin“.

Tak se nutně dostáváme k otázce, zda v nějakém rozsahu z dějin nevypadla, resp. nevypadávala konzumní společnost západního typu, konkrétně jednotlivé západoevropské společnosti. Mnohem nápadnějším jevem je nepochybně ústup Evropy z pozic světodějného politického faktoru zejména po druhé světové válce. Ale nápadnost nemusí vždycky podtrhovat to vskutku důležité, a už velmi vzácně to základní. Evropské velmoci byly zajisté otřeseny rozpadem kolonialismu a emancipací zemí třetího světa. Ale na tento proces se nesmíme dívat jako na nějaký objektivní trend; zde vyvrcholilo nejenom selhání evropské politiky, ale selhání samotné ideje moderní Evropy. Evropská modernita představuje od počátku oslabení orientace vskutku dějinné a postupně vede k úpadku vztahu Evropy k dějinám a k dějinnosti. Zaměření životní orientace evropského člověka čelem k budoucnosti sice přetrvává, ale budoucnost se vyprazdňuje, stává se stále více vakuem, jež je k dispozici uplatnění lidské vůle. Všechny trendy a tendence prosazující se v dějinách lze v chápání modernity převést na setrvačnosti a pozůstatky minulosti nebo na prosazování lidských rozhodnutí. Moderní, modernistický člověk se sice

odvrací od minulosti, ale od budoucnosti nic neočekává – jen že se samozřejmě otvírá jeho vůli a vlastně svévoli. Modernita znamená ztrátu celé jedné dimenze lidského života: strukturované budoucnosti, která přichází, i když „ještě není“, a na kterou se člověk má připravit, vlastně stále po celý život připravovat.

Základní dimenzí dějin je budoucnost. Přítomnost je možná jen díky tomu, že za každou vteřinou, hodinou, za každým dnem, za každým rokem a staletím přichází nová vteřina, nový den, nové staletí. Každá aktuální přítomnost se rodí z této přicházející budoucnosti. A minulost, ponechaná sobě samotné, už pominula, už není; má-li mít nějaký význam nyní, musí být nejprve zpřítomněna, a to je možné jen aktivním činem, umožněným přicházející budoucností. Nikdo nemůže navázat na minulost, nemá-li k tomu dost času – a to znamená nezbytnou budoucnost. Naproti tomu minulost, na kterou nikdo a nic nenavazuje, nejenže už není, ale jako by nikdy nebyla. Dějinná orientace je však podmíněna ještě čímsi dalším, podstatnějším. Dějinný člověk, který je tváří obrácen do budoucnosti, nemá před sebou prázdno, ale je oslovován budoucností, která se pro něho strukturuje do jakýchsi výzev. To je ovšem název jen pomocný; když mluvíme o výzvách, máme obvykle na mysli výzvy již vyslovené, napsané, nějak dané, již „jsoucí“. Budoucnost je však tou skutečností, která „ještě není“, ještě nenastala, není „dána“, není to žádná „věc“. Angličtina poskytla skvělý výraz podstatě modernity (byť nezáměrně a mimoděky) svou rovnicí: no thing = nothing. Dějinná orientace je spjata se zřetelem k celku a k jeho smyslu. Žádný celek není jen zde a v tuto chvíli, ale má své rozměry v prostoru i v čase. Ke každému celku náleží proto také budoucnost; celek, jemuž se neotvírá už žádná budoucnost nebo který se sám budoucnosti neotvírá, přestává být celkem a přestává vůbec být. To platí jak pro celky „organizované“ tím, čemu staří Řekové říkali FYSIS, tak pro celky zevnitř neintegrováné, ale dávající smysl, jakými jsou např. dějinné události. Dějinná orientace je proto nutně orientovaná na smysl toho, co stále ještě přichází, tj. co stále ještě není (buď ještě vůbec není, anebo alespoň do určité míry není), ale co „skutečně“ přichází i v té své složce, která „ještě není“. Znamená tedy orientaci na něco, co není ještě žádné „něco“, co není věc ani předmětná skutečnost, co je ne-věc nebo také ne-předmětná skutečnost.

Vraťme se nyní k Evropě. Evropa může být tedy pochopena jako rozsáhlá dějinná událost, jejíž integrita je založena na dějinnotvorném chování a jednání Evropanů. Předpokladem evropské dějinnotvornosti je otevřenost vůči evropské budoucnosti; ta je ovšem, jak řečeno, založena nikoliv na evropské minulosti ani na nějakých danostech či kvalitách existující Evropy, i když Evropa budoucnosti bude muset s těmito danostmi (dnešními i minulými) nějak počítat, tj. pozitivně, nebo kriticky a negativně se s nimi vypořádat, a tak na ně navázat. Jestliže nechceme sdílet defekt

modernity, která by budoucnost Evropy chtěla vidět založenou na vůli Evropanů pokračovat v Evropě jakožto dějinné události (omyl tu spočívá v tom, že budoucnost je viděna jako produkt minulosti, zatímco opak je pravdou), nezbyvá nám než užít takových slov, jako jsou „poslání“, „úkol“, „povolanost“ apod. „Výzva“, která člověka, společnost, civilizaci „oslovuje“ a očekává jejich odpověď, ovšem není ničím předmětně, věcně daným. Již samo zaslechnutí této výzvy je prvním krokem jejího převedení do „skutku“, tj. jejího „uskutečnění“; ale výzva může být také nezaslechnuta nebo přeslechnuta. Ale i když je uslyšena, může jí být nesprávně porozuměno; při správném pochopení může být oslyšena, tj. může stále ještě chybět schopnost nebo vůle poslechnout ji a zareagovat na ni praktickou aktivitou. Zde všude je zajisté při práci (nebo při netečnosti a lhostejném nereagování) lidská subjektivita a subjektivita. Ale redukovat nepředmětné výzvy na subjektivitu a subjektivitu je stejná chyba jako převádět je na dané okolnosti nebo na návyky a zvyky.

Byl to velký americký historik civilizací, který přistupoval k převratným změnám v průběhu jejich „dějin“ s metodickou otázkou: co stálo před lidmi té doby a té společnosti jako rozhodující výzva a jak ti lidé na ni dokázali odpovědět? A jiný historik zase poukazoval na to, že nikdy nemůžeme řádně porozumět jakémukoliv činu nebo slovu nějakého člověka, nepochopíme-li, na jakou otázku byl onen čin nebo ono slovo odpovědí. A přitom není rozhodující, lze-li onu otázku doložit jako formulovanou nebo uvědoměnou. Tážeme-li se tedy po dějinném charakteru Evropy, musíme se tázat především, co dnes k Evropě a k Evropanům přichází jako výzva budoucnosti. Také minulosti Evropy můžeme porozumět jen tak, že se budeme pokoušet proniknout k velkým výzvám, které alespoň někteří Evropané zaslechli a na které Evropa buď nedala, nebo které zcela nesprávně interpretovala, anebo na které více nebo méně případně odpověděla. Příklad z minulosti nám pak může přiblížit, jak se asi máme pokoušet pochopit výzvu, která oslovuje všechny Evropany právě dnes a která čeká, že ji zaslechnou, vyslechnou a poslechnou.

Vítězství demokratických mocností v roce 1918 a zvláště rozpad Rakouska-Uherska vedl nejenom k velkým změnám na politické mapě Evropy, zvláště střední (ale i severní, východní i jižní), ale otevřel cestu nově emancipovaným národům k lepšímu, vyššímu zapojení nejen do politického, ale také kulturního a duchovního života Evropy. I když toho jednotlivé národy využily nestejnou měrou, znamenalo to přínos nejenom pro ně, ale pro celou Evropu. Pro celoevropské otázky všeobecně, a zvláště pro kulturní a duchovní jednotu Evropy nebylo však tehdy mnoho porozumění, a snad nejméně mezi západoevropskými politiky a politickými stranami a hnutími. Vítězným mocnostem chyběly státnicky myslící osobnosti; v důsledku toho panoval nedostatek vůle k převzetí odpovědnosti za evropské osudy. Velké demokracie nechápaly své vítězství

jako výzvu a závazek a kalkulovaly jen mocensko-politicky (a navíc špatně). Tváří v tvář bolševické revoluci i později vůči fašismu a nacismu zcela rezignovaly na principiálnost i na zachování závazků vůči spojencům. Vzdaly se velké části sféry svých zájmů i své mocenské sféry a neprozíravou politikou přivedly do záhuby nebo alespoň do nesmírných těžkostí své vlastní národy. I když výjimky existovaly, bylo jich málo. Ještě větší slepoty se však dopustily nástupnické státy a vůbec menší a malé národy střední a východní (zjednodušeně) Evropy. O ně přece hlavně šlo a o nebezpečí, které jim nepřestalo hrozit jak ze západu, tak z východu. Masaryk byl jedním z mála tehdejších politiků a státníků, který – poučen Palackým – viděl nutnost vytvoření jakési konfederace až federace menších a malých národů, geograficky situovaných v pásmu mezi Německem a Ruskem. Byla to výzva tehdejší chvíle? Je to výzva platná ještě dnes? Bylo to tehdy nebo je to dnes jen domněnání, iluze, nesprávné pochopení požadavků dne?

Nedávné události ve střední a části východní Evropy byly obrovským překvapením především rychlostí spádu dění, jeho rozsahem a časovou shodou, která se pronikavě odráží od dosavadních relativně izolovaných pokusů o reformy nebo změny (Berlín 1953, Maďarsko a Polsko 1956, pražské jaro 1968 atd.); nebyly však překvapením svou podstatou. Přesto jsou čímsi mimořádným, co musí být ještě analyzováno a interpretováno. Máme-li těmto změnám rozumět dějinně, nesmíme zůstat u otázek, jak a proč k tomu došlo, jaké jsou příčiny a jaké naopak průvodní okolnosti, ale musíme zkoumat, co to znamená, jaký to má smysl, jak lze formulovat otázku nebo výzvu, na kterou to, co se stalo, představuje odpověď, a zejména potom otázku, jaké nové výzvy to před nás staví, jaké nové odpovědnosti jsou tím na nás vloženy. Tím mám ovšem na mysli „nás Evropany“. Před nové výzvy tu nejsou postaveny jen národy střední a východní Evropy, ale před jiné nové výzvy jsou postaveny také národy Západu. To, co se v nedávných měsících odehrálo v kdysi satelitních zemích sovětského impéria, je záležitostí celé Evropy, všech Evropanů (a má dosah světový).

Národy, které po poslední válce prošly obdobím několika desetiletí sovětské mocenské hegemonie a které na svých osudech nesly následky stalinsky deviovaného socialismu, prošly těžkým obdobím svých dějin. Zdá se mi zcela nemístné a doslova nevěcné mluvit nyní o jejich „návratu do dějin“, neboť ony v těch desetiletích svými dějinami žily, ony je prožívaly a ony se k nim také určitým způsobem vztahovaly. Řekl bych, že dějinně žijí spíše ti, kteří jsou utlačováni a ponižováni, než ti, kdo je utlačují a ponižují. Myšlenka, že je možno se dívat do budoucnosti s nadějí a důvěrou, vznikne spíše v hlavách těch, kdo mají málo, co by mohli ztratit. Utrpení nemusí, ale může být začátkem a zdrojem obnovy, kdežto beati possidentes usilují jen o zachování statu quo. Ale to jsou jen předpoklady a podmínky. Vlastně

nejde o to, zda to „byly“ dějiny, v nichž jsme žili, anebo zda jsme z nich byli vytrženi nebo vyhnáni, ale zda jsme v nich dějinně žili a zda se k nim nadále budeme jako dějinné subjekty vztahovat a na ně navazovat. Budou tu asi rozdíly; byli takoví, kteří z dějin utíkali, pokud jen mohli. Ale takoví lidé byli vždycky a jsou dodnes v každé společnosti. V žádném případě nemám dojem, že lidé v koncentracích a v gulagu žili na okraji dějin, nebo dokonce mimo dějiny. Mnozí byli možná k životu dějinnému hrubě donuceni a přímo odsouzeni, ale to není rozhodující. Kladu si už dlouho otázku, zda uprostřed a na východě Evropy nežije v dějinách a dějinami větší procento lidí než v západoevropských zemích.

Šel bych však ještě dál. Dějinný život střeoevropských a východoevropských národů, které po válce spadly do mocenské sféry stalinského impéria a zůstaly tam až donedávna, nebyl vytržen ani z Evropy. Evropa žila nepochybně dvojitým životem; vždyť byla rozdělena. Ale obojí ten život byl dějinný život, neboť na obou stranách na dějinnosti jejich dějin spolupracovaly dějinné subjekty, které navazovaly na minulost Evropy a orientovaly se na její budoucnost. Neodvážuji se kategorického soudu, ale má zkušenost z hovorů s mnoha návštěvníky ze Západu se zdá ukazovat, že starost o Evropu a její budoucnost byla a je větší na naší straně kontinentu. Bude se to muset zajisté ověřit v praxi. Nejde jen o pocity a myšlenky, ale především o schopnost a ochotu něco pro společnou budoucnost Evropy prakticky udělat. Leccos se nicméně zdá nasvědčovat tomu, že v nejbližší budoucnosti bude snadnější sladit práci pro sebe s prací pro Evropu a evropskou budoucnost v našich oslabených a otřesených kulturních, technických a ekonomických podmínkách.

Nejde tedy a nemůže jít o žádný náš návrat do dějin ani do Evropy. Žili jsme své vlastní dějiny, které jsme si sice nezvolili, ale v nichž alespoň někteří z nás navazovali na evropskou minulost, v to počítajíc i vlastní evropskou minulost, a přinejmenším se připravovali na společnou evropskou budoucnost včetně své evropské budoucnosti, ať jakkoliv chudé. Nikdo ať si nepředstavuje, že nás čeká přesezení z žebříňáku přímo do mezinárodního rychlíku; a nikdo ať se nás nesnaží přesvědčit, že do nějakého takového rychlíku, který přijel odkudsi a zase někam odkvačí, máme přisednout. Dnes už není doba pro takové formy emigrace (a nic jiného by to nebylo) z vlastních dějin do cizích. Ale vážnou otázkou je, jak spojíme ty dvojí evropské dějiny tak, aby byly zakotveny v jedné jediné, společné budoucnosti. Na minulost se příliš spoléhat nemůžeme. Evropa vlastně nikdy skutečným celkem, skutečnou jednotou dosud nebyla. Evropské dějiny jsou plné sporů a svárů, napětí a zápasů, schizmat a rozkolů, ale také násilí, tuposti a svévole. A od toho všeho musíme odlišit ty skvělé a jedinečné výkony, na které dodnes můžeme, a dokonce musíme navazovat. Evropa by nebyla Evropou bez křesťanství; ale dějiny křesťanství v Evropě jsou plné hrůzy. Samo křesťanství je založeno na

jakési synkrezi a symbióze tradic řeckých a židovských, což právě bylo zdrojem nových a nových napětí i myšlenkových a duchovních. Znalost průměrného Evropana a vůbec povědomí o významu starého Řecka a starého Izraele je jen reliktní, u nás takřka nulová. Se znalostí středověkých dějin to není o nic lepší, spíše ještě horší. To vše svěřujeme odborníkům; u nás si budeme muset odborníky zase znovu vychovat a nechat vychovat. Ale Evropa nemůže žít jen znalostmi a vědomostmi omezeného kruhu odborníků. Evropa nemá a nebude mít budoucnost bez Evropanů, kteří s plným vědomím a kriticky navazují na evropskou minulost a dělají z ní součást evropské přítomnosti. Otázkou je, budou-li to dělat tak, že by k tomu ani nepotřebovali být Evropany, anebo budou-li vědomě budovat své evropanství. Mají však Evropané ještě nějakou evropskou budoucnost? Má ještě Evropa nějakou budoucnost jako Evropa? Anebo její jediná budoucnost spočívá v tom, že na ni ne-Evropané budou navazovat a pokud na ni budou navazovat?

Většina dosavadních civilizací v dějinách lidstva nějak vznikla, nějaký čas žila, jednou kulminovala, potom stárla a nějak zanikla. Několik civilizací dodnes ve světě žije, ale i ty prošly ve své minulosti hlubokými proměnami. Evropská civilizace zatím ovlivnila ostatní svět nejvíc, ale až dosud působila spíše svými druhotnými (technickými) produkty než svými principy a idejemi. My, kteří jsme se narodili do této civilizace a od dětství jsme přijímali její tradice, nemáme důvodu, proč své zakotvení měnit. Ale musíme si klást otázku, jak chceme nadále budovat svůj vztah k ní. Má to pro nás být jen náhoda, že jsme se narodili do této doby a do této civilizace? Anebo jsme otevřeni přijmout tento úděl jako výzvu a poslání? V tom případě si ovšem musíme udělat velmi ostře kritický výběr toho, nač chceme z evropských tradic navazovat. Jednou z nejvýznamnějších složek evropské tradice a celé civilizace je dějinné myšlení a jednání, tj. její dějinnost, založená na tom, že se chováme a jednáme jako dějinné bytosti, dějinné subjekty. A druhá, neméně významná je tradice hluboké a komplikované proreflektovanosti veškerého našeho myšlení. Nejenže dějinně myslíme, ale hluboce promýšlíme dějinnost svého myšlení a jednání. A také toto promýšlení dějinnosti má zase své dějiny, svou specifickou dějinnost. To je něco, s čím se nesetkáváme v žádné z dosavadních, ať ještě žijících, nebo již zašlých civilizací.

Evropa a dějiny, Evropa a dějinnost náleží úzce k sobě. Evropané musí proto dále žít a myslit jako Evropané, anebo musí tuto štafetu předat nějaké jiné civilizaci. Zdaří-li se takové předání kolíku, bude evropanství v tom nejpodstatnějším žít dál i mimo Evropu. Ne-li, bude asi s dějinami opravdu konec.